

עתונות יהודית בהונגריה

דוד גלעדי

רק ב-1867, ולמעשה רק בשנות ה-80, כשהחוק לשיוויון זכויות ליהודים אושר בפרלמנט ההונגרי. במעמד זה של היהודים, של ספק שיוויון זכויות וספק לא, הם הוסיפו לטפח את ההזדקקות לגרמנית, שהיתה שפה נפוצה ברחבי אירופה, בעוד ההונגרית היתה שפה של עם קטן ולאום שרק זה עתה נולד, לכאורה.

בקוריוז היסטורי יש להזכיר את העובדה, שהאמנציפציה של האומה ההונגרית נולדה בעת ובעונה אחת, ממש באותה שנה, שנת 1867 עם האמנציפציה של יהדות הונגריה. וכיוון שאנו עוסקים כאן בעתונות, נצביע באורח כללי על ההתפתחויות ועל ההזדמנויות שהיהודים לא החמיצו במישור זה — הודות לשיוויון הזכויות שנהנו ממנו, למרות נסיגנות נואשים מצד לאומנים הונגרים — ביניהם אנטישמיים תוקפנים — להשהות ואף לבטל את הזכויות האזרחיות של היהודים. ב-1920 היו כ-40 אחוז מעתונאי הבירה בודפשט יהודים (קרוב ל-500 מתוך 1300).

האישיות החשובה ביותר בעתונות הבירה היה היהודי יוזף וֶסֶי, עורך היומון בשפה הגרמנית "פסטר לוי", שהיה "חלון הראווה" הפוליטי-החברתי של הונגריה כלפי חוץ, עתונם של החוגים השליטים ושל... אנשי הכספים והתעשייה היהודים. הוא היה גם עורך היומון בשפה ההונגרית, "פשטי נאפלו" (PESTI NAPLÓ). וֶסֶי היה גם חבר הפרלמנט ההונגרי. אישיות לא פחות חשובה, מֶן "טייקון" של עתונות בודפשט, היה היהודי מיקלוש אנדור, שהקים ממלכת עתונות ושלט בה כיד רמה. הוא היה העורך הראשי והבעלים של שלושה עתונים יומיים, ביניהם עתון הערב הראשון בשם "אז אשט" (AZ EST), עתון חדשני, ששילב את דיוק האינפורמציה וכותרות החופפות את העובדות שבחדשה עם פובלי-ציסטיקה קצרה וקולעת. נזכיר עורך נוסף של עתון יומי בבודפשט, שהיה נפוץ ביחוד בין יהודים, והוא האידו מיקלוש (עתונו היה "אז אוישאג" — AZ UJSÁG), שלמרבה הפלא היה ציוני בקרב עמיתיו המתבוללים וביניהם גם מומרים. הוא עלה ארצה אחרי מלחמת העולם השנייה, ונפטר פה בשיבה טובה.

יש עוד כמה וכמה יהודים שבלטו בעתונות ההונגרית ועשו בה היסטוריה, אך קצרה היריעה מלמנותם. נזכיר רק ערד אחד, את מיקלוש פרגו, אבי האחים שהיו מו"לי "הרומן הזעיר" בתל אביב. ה"אירוע העתונאי" שהוא חולל ראוי להילמד בקתדרות לעתונאות. בכתבותיו ביומון "אז אשט" בימי מלחמת העולם הראשונה, בה שימש ככתב בחזיתות, הוא הצליח להוריד את חבל התליה מצווארו של חייל שנאשם בעריקה ובבגידה, כשהוכיח את אשמת מפקדי החייל והתאכזרותם כלפיו. גם מיקלוש (משה) פרגו היה ציוני. הוא נפטר בתל אביב בגיל 90. היו עוד עתונאים ילידי הונגריה (בודפשט). הראשון, שהפך לציוני מפורסם, הוא תיאודור הרצל. השני — מקס נורדאו. ועוד אחד שנעשה מפורסם: יוזף פוליצר, מחולל העתונות והעתונאות המודרנית בארצות הברית.

מתוך הדברים הקודמים ברור שהודות למקום החשוב שהיהודים כבשו לעצמם בציבוריות ההונגרית תוך כמה עשורים, הם הפכו לגורם ראשון במעלה בעתונות ובעתונאות ההונגרית. זאת, גם הודות לעובדה, שהציבור היהודי היה ציבור קורא עתונים, הרבה מעל שיעורו בתוך האוכלוסייה הכללית. יהודים בלטו גם בעתונות של ערי השדה, ביניהם

העתון "דר אונגר" בגרמנית, שיצא בבודפשט בירת הונגריה בשנת 1842, היה כפי הנראה — על סמך המקורות העומדים לרשותנו — העתון הראשון בהונגריה שהיה מכוון לקהל קוראים יהודי בלבד. "אונגר" משמע הונגרי, אבל שפת העתון היתה גרמנית. היוזם והעורך הרמן קליין הודיע עם פרסומו, שהוא מתכוון להוציאו מדי שבוע, כעתון המוקדש לענייני ספרות. כוונה זו לא נסתייעה, ומהעתון יצא גליון אחד ויחיד בלבד.

יש במקרה זה של "דר אונגר" לרמוז על הרקע החברתי של יהודי הונגריה במרוצת רובה של המאה ה-19, כאשר הציבור היהודי נזקק יותר לשפה הגרמנית — או היידיש-גרמנית — מאשר לשפה ההונגרית. הסיבה לכך היתה נעוצה בראש וראשונה בעובדה, שבמאה הקודמת היתה הונגריה ארץ הגירה ליהודים. אם בראשית המאה היו בהונגריה כ-150 אלף יהודים, הרי שבסופה הם כבר מנו קרוב למיליון יהודים (ולפחות 850 אלף). בעיר הבירה ישבו ב-1901 למעלה ממאתיים אלף נפש. להזדקקות היתר של יהודי הונגריה לשפה הגרמנית תרמו גם התנאים הפוליטיים ששררו במדינה זו. כמשך למעלה ממאתיים שנה חזרו ונישנו התפרצויות של מרד הונגרי נגד השלטון האוסטרי, שהיה שלטון אבסולוטי. האחרונה בהתפרצויות אלה היתה מלחמת השחרור של שנת 1848 העקובה מדם, שדוכאה רק הודות לעזרה הצבאית שהושיט הצאר הרוסי לקיסר האוסטרי. השלטון האבסולוטי של האבסבורגים בהונגריה נמשך עד 1867, שנת "ההתפשרות", או ההסכם, שכתוצאה ממנו נוצרה הממלכה-התאומה הקרויה בהיסטוריה: אוסטריה-הונגריה. עד 1867 היתה הגרמנית השפה השליטה גם בהונגריה ונודח היה למהגרים היהודים הרבים להשתמש בה; הונגרית, כשפה נרכשת, לא היתה שגורה בפייהם. על כן, גם העתונות היהודית שקמה (כתחילה) בהונגריה, עד הרבע האחרון של המאה ה-19, היתה ברובה הגדול בשפה הגרמנית, או היידיש-גרמנית.

עד 1867 שררה גם אי-ודאות בקרב היהודים באשר לעתידם בהונגריה, בה היו עד אז מיעוט נעדר זכויות אזרחיות. אמנם עוד בשנות ה-40 של אותה מאה ניסחו מנהיגי המרד ההונגרי נגד האבסבורגים הצעת חוק למתן שיוויון זכויות ליהודים, אבל שיוויון זה התגשם להלכה

כמה עורכים ראשיים. בעתונות זו לפחות לא היתה עוינות נגד הציבור היהודי.

למרות כל זאת, היה צורך חיוני בקיומה של עתונות יהודית, שתמלא את התפקיד של שמירה על האינטרסים המיוחדים של הציבור היהודי ומאבק מול עוינות, שלא אחת איימה על הקיבוץ היהודי בהונגריה.

"בן חנניה" של לב

כאבי העתונות היהודית בהונגריה נחשב הרב ליאופולד לב, מצאצאי המהר"ל מפראג, יליד מורביה. הוא שימש תחילה כרבה של העיר ההונגרית נאדי־קניז'ה, אחר כך של העיר פאפא ולבסוף של העיר סגד (בפי היהודים נקראה סְגֶדִין). מעניין, שאיש מורביה זה ניסה תחילה להוציא בטאון ארצי של הקהילות ה"מתקדמות", דווקא בשפה ההונגרית. מכאן ניתן ללמוד, שאחר כמה שנות שהייה בהונגריה שלט כבר בשפה ההונגרית. לבטאנו קרא "ויידו זינגוגה" ("בית־הכנסת היהודי") וחרת עליו את הסיסמה — "דתיות נאורה, מוסריות טהורה, מסירות למולדת" (הכוונה, כמובן, למולדת ההונגרית). לפי המקורות ההיסטוריים, הופיע גליון אחד בלבד. לעומת זאת, הצליח ניסיון אחר שלו, של הוצאת עתון יהודי בשפה הגרמנית. עובדה זו מוכיחה שוב, שלשפה הגרמנית היו אז יותר מהלכים בקרב יהודי הונגריה מאשר לשפה ההונגרית.

הרב ליאופולד לב היה בעל אינטלקט מזהיר, בפרט כאיש מדע ומחקר במישור היהודי. הוא ראה את החיים היהודיים בהונגריה כאדמת בור, שיש להתחיל לתרוש בה חריש עמוק והיה הראשון שהבין, שהאמצעי לכך הוא הוצאת עתון, שבאמצעותו ניתן יהיה להפעיל כוחות אינטלקטואליים בקרב הציבור היהודי בהונגריה — חוקרים, סופרים, תלמידי חכמים ומחנכים. הוא אף הבין את סוד העתונות, כתחום החייב להקיף לא רק מאמרים אקדמיים אלא גם אירועים ועניינים שוטפים מחיי הקהילות, על מנת לרתק את הקוראים השונים ולמשכם לקריאת עתונו. יחד עם זאת פירסם גם מאמרים ומחקרים לרוב, שעסקו בנושאים "מופשטים" אקדמיים. אלה היו עיקר מטרותו, במגמה להציג בפני יהודי הונגריה, שהיוו באותה תקופה קיבוץ יהודי בהתפתחותו, את "מדעי היהדות" וליידעם לתחום זה.

במשך עשר שנים, מ-1858 ועד 1868, הוציא ליאופולד לב עתון בשפה הגרמנית, בשם "בן חנניה". גליון ראשון של עתון זה הודפס עוד ב-1844 בלייפציג, כאשר לב עורכו ממרחק, אך ההוצאה בדרך זו לא עלתה יפה. כעבור ארבע־עשרה שנה חזר לרעיון זה והחל להוציא שוב את העתון, כששימש כבר כרבה של העיר סגד, שבקהילתה כיהן עד מותו, ב-1875. בקהילה זו כיהן אחריו בנו עמנואל.

העתון "בן חנניה" הופיע חלק מן הזמן כירחון או כרבעון, ובמשך זמן־מה גם כשבועון. ייחודו בכך, שהוא הניח למעשה, בהונגריה, את היסוד לחקר היהדות. העובדה שהופיע בשפה הגרמנית, איפשרה למלומדים כגון ש.ד. לוצאטו, שלמה בובר, אברהם הוכמוט, ליאופולד דוכס וכן למשורר העברי שמעון באכר־בכרך (אביו של בנימין־זאב באכר, בעל המחקר המונומנטלי על "אגדות התנאים והאמוראים",

שתורגם לעברית בידי אז"ר) לפרסם בו את מאמריהם ומחקריהם. הוא אף פרסם בעתונו מאמרים מאת חוקרים ופובליציסטים יהודים נוספים, חלקם גם כאלה שהתגוררו מחוץ לגבולות הונגריה. ניתן לומר, כי הודות ל"בן חנניה" התמסדה היהדות הלא־אורתודוקסית בהונגריה. העתון קידם את רעיון הקמת בית המדרש לרבנים בכודפשט, ובכך נתן עידוד לקידום החינוך היהודי. הוא הרבה לעסוק בבעיות חברתיות ודתיות והיקצה מקום בטוריו גם לניצני הספרות היפה. כן ערכן את קוראיו במתרחש בקרב הקיבוצים היהודיים ברחבי העולם, באמצעות סופרים וכתבים, שהעסיק בין השאר בירושלים, אך גם בברלין, פאריז, לונדון, וארשה וניו יורק.

ליאופולד לב היה איש עברי ככל הוויתו, בין שאר עיסוקיו אף תירגם את יצירות שילר לעברית. אישיותו מגוונת מאד; פטריוט הונגרי מצד אחד ויהודי כמעט אורתודוקסי, שלא הטיף לרפורמות והיה "מסורתי", בלשון ימינו, בהתנהגותו מצד שני. אופיו זה הפך אותו לדמות היסטורית, התופסת מקום מרכזי בתולדות יהודי הונגריה. בנו עמנואל היה אף הוא כמותו. הוא היה ידען עברי, ציוני מוצהר ובמשך תקופה מסיימת כיהן כנשיא אגודת "פרו פלשתינה" בהונגריה. הוא אף ערך מחקר חדשני ויחיד במינו במדעי היהדות — "הצומח והחי של ארץ ישראל, ארץ התנ"ך". בגיל תשעים ניספה עמנואל בשואה.

נטונק ועתונו

באותה תקופה בה הוציא לב את "בן חנניה", נוסד בכודפשט בטאון יהודי בשם "הכרמל". בטאון זה, שמו היה עברי ושפתו גרמנית. מייסדו היה הרב בנימין מיזל, ועזר לידו מזכירו י. רייס. עתון זה התקיים שנה אחת בלבד (1859) ולא ידוע כמה גליונות הופיעו. ב-1869 הקים רייס עתון בשם "פסטור יודישה צייטונג". העתון הופיע בשפה היידיש־גרמנית ונדפס באותיות עבריות. כעבור תשע שנים עברה עריכתו לידי מ. ארנטל, שמו שונה ל"אלגמיינה יודישה צייטונג" והוא הודפס באותיות לטיניות. עתון זה היה כבר עתון של ממש, שהופיע במשך שנים, חמש פעמים בשבוע — כלומר, כמעט עתון יהודי יומי. בעיר קלוז' (קולוז'ואר) הופיע עתון יהודי באותו שם עצמו, בשפה הגרמנית ובעריכת ראש הקהילה שם, אדולף וורטהיים.

יזומה מעניינת בשטח העתונות היהודית בהונגריה במאה ה-19, קשורה בשמו של איש אגדי — יוסף נטונק, שהוציא עתון בשם "דאס אייניגה יודנטום" ("היהדות המאוחדת"). עתון זה הופיע בשפה הגרמנית והיה מוקדש כולו לרעיון שיבת ציון. נטונק קיווה, כי תחת דגל רעיון זה ייצור את אחדות האומה היהודית כולה, על כל פזורותיה.

נטונק הוא יליד כפר הונגרי קטן, אשר למד בישיבתו של החתם־סופר (רבי משה סופר־שרייבר, מגדולי הפוסקים האחרונים), ממנו קיבל גם סמיכה לרבנות, וכיהן כרבה של הקהילה העתיקה וייסקירכן. אחר שש שנים התפטר מתפקידו, כדי להתמסר כולו לרעיון יישוב ארץ ישראל. נטונק נקשר בקשרי חיתון למשפחת ראב, ממקימי פתח תקוה. איש זה, הנשכח מלב ההיסטוריונים של התנועה הציונית, ניהל פעילות דיפלומטית נרחבת על פני ארצות ויכשות, במטרה לנטוע את רעיון יישוב

Erscheint jeden Mittwoch 1—2
Bogen fort.

Pränumerationspreis:

Ganzjährig 8 fl., — 5 Ebr. 10
Sgr., halbj. 4 fl. — 2 Ebr. 20
Sgr., viertelj. 2 fl. 60. W.

Man abonniert im Innland
bei allen Buchhändlern; im Aus-
lande bei Herrn Franz Wagner
in Leipzig; in Wien bei Herrn
Kersfeld & Bauer (Praterstr.)

Ben Chananja.

Wochenblatt für jüdische Theologie.

Herausgeber und Redakteur:

LEOPOLD LÖW.

Oberrabbiner zu Szegebin.

Mit besonderen homiletischen, didaktischen und wissenschaftlich
talmudischen Beilagen

Inserate,

welche in das Fach des Blat-
tes einschlagen, werden an-
genommen.

Die Abtätige Zeitzeile wird
bei mehrmaliger Insertion mit
6 kr., bei einmaliger mit 8
kr. berechnet. Stempgebühre
besonders 30 kr.

Inserate übernehmen im Aus-
lande Franz Wagner in Leip-
zig; in Wien Kersfeld & Bauers
Buchhandlung.

Inhalt.

Schweigen hat seine Zeit. — Dr. Jos. Rózsay. — Das Reinigungsbad.
Von Dr. Grünbaum. — Zustände der jüd. Gemeinde in Amsterdam.
Von J. Rabu, Oberrabbiner. — Neueste exegetische Forschungen. —
Korrespondenz, Ausland. Paris. Inland. Wien. Wien. Wien.
Wien. Gran. Kaschau. Lofaj. S. A. Ujhely. Besprim. Neusohl. Nagyb-
körös. Kolánka. Neu-Verbás. Neu-Verbás. Lemberg. Prag. — Schu-
lweise. Bonyhád. S. A. Ujhely. Miskolcz. — Literarische An-
zeige. Pariser Bericht. Befr. von Herrn. Weiss. — Bemerkungen.
— Inserate. — Beilage. Die Kosonczyer Gittertage.

„Seine Zeit hat schweigen, und seine Zeit hat reden!“

Bred. Sal. 3, 7.

Kr. V. n. 4. März.

Wie wir vernehmen, sind an den hiesigen Vorstand von verschiedenen Seiten Aufforderungen angelangt, eine Demonstration zu Gunsten Deák's und Manósslovits zu veranstalten. So unter Andern von Kaschau und S. A. Ujhely. — Es liegt nichts näher, als dem Gefühle seiner Dankbarkeit Ausdruck zu verleihen. Wenn aber die hiesige Gemeinde dies doch nicht für ihre Pflicht gehalten, so hat sie dies mit gutem Bedacht gethan. Denn aus kompetentester Quelle können wir versichern, daß die genannten Herren selbst sich im Interesse der Sache alle Demonstrationen, allen offiziellen Dank verbeten. — Mögen die Gemeinden in der Provinz dies zur Notiz nehmen, und nicht etwa durch irgend einen übereilten Schritt ihrem eigenen Interesse zuwider handeln.

Eine Persönlichkeit, die als Stimmführer des aufgestärkten Judenthums in Ungarn gilt, war dieser Tage zu Besuch bei Deák und wir haben aus deren Munde mit Befriedigung die Bestätigung der liberalen Denkweise dieses Staatsmannes über das Maß der zu gewährenden Freiheiten vernommen. Deák äußerte sich im Laufe des Gespräches solcher Art über unsere Glaubensgenossen, wie man es von diesem liberalen Manne nicht anders voraussetzen konnte. — Er sprach auch die Hoffnung aus, daß, nachdem die Juden sich überall assimilirt, sie auch hier zu Lande keine Ausnahme machen würden. — Gewiß nicht! Eine andere höchst treffende Aeußerung Deák's verdient wol aufgezeichnet zu werden. — „Glauben Sie mir“, äußerte er im Laufe des Gespräches, „daß die Gegner der Judenemanzipation alle einen ungleich schwierigeren Standpunkt einnehmen, als wir. Denn in ihrem Innern

lebt das Gefühl des Unrechtes, das sie thun, und so ist es ihnen unmöglich, mit jenem warmen Muthe für ihre Sache einzustehen, wie wir.“

Dr. Josef Rózsay.

Hf. Pest, 4. März.

Den Lesern dieses Blattes wird aus den Tagesblättern die Auszeichnung bereits bekannt sein, deren Herr Dr. Rózsay bei der Schlusssteinlegung des Elisabethinums theilhaftig wurde. — Berührt es uns auch stets angenehm, wenn die Bahn eines unserer Glaubensgenossen mit ehrenvollen Zeichen der Auerkennung geschmückt wird, so müssen wir uns doppelt gehoben fühlen, wenn es ein ungarischer Jude ist, der sich diese Anerkennung erwirbt, und möchten wir einem solchen Vorkommnisse eben in heutigen Tagen eine größere Bedeutung und eine günstige Beeinflussung der öffentlichen Meinung zuschreiben. Dies um so mehr, als die Art und Weise, wie Dr. Rózsay Ritter des Franz Josefs-Ordens wurde, ein desto schmeichelhafteres Licht auf dessen Verdienste wirft. Denn es wurde ihm das Ritterkreuz des Franz Josefs-Ordens auf direkten Wunsch Sr. Majestät des Kaisers verliehen, „der mit Freuden die Gelegenheit ergriff, um ihn für seine wolbekanntenen Verdienste auf ärztlichem und literarischem Gebiete zu belohnen.“

Uns und unserer Stadt sind diese Verdienste gar wol bekannt. — Dem weitern Leserkreise dieser Zeilen wollen wir es erwähnen, daß der seit 27 Jahren in unserer Mitte wirkende Mann während dieses Zeitraumes seinen Mitbürgern häufige Gelegenheit bot, ihn nicht nur als eifrigen Juden und Patrioten, sondern auch als edlen Menschenfreund wie als Gelehrten, kennen und schätzen zu lernen. — Für letztere Behauptung bürgt wol seine Wahl zum Mitglied der ungarischen, wie der Erfurter Akademie, des Erlanger naturwissenschaftlichen Vereines; der übrigen heimischen Associationen, wie z. B. des Vereines für Naturwissenschaften, für Geologen, jenes für Ärzte und Naturforscher gar nicht zu gedenken. Er war es ferner, der im Vereine mit mehreren Gleichgesinnten im Jahre 1843 den Israelita magyar egyet gründete und so viel dazu beitrug, die Kluft zwischen uns und unseren christl. Mitbürgern zu überbrücken; der im Jahre 1861 als Präses der Kommission des Israeliten-Spitals, dieses Humanitätsinstituts einer Anstalt würdig einrichtete; der seit 17 Jahren im Armenhause und mehreren andern städtischen Instituten

הענות "בן חנוני" של ליאופולד לב

אירע כ-30 שנה לפני הופעת הרצל ותוכניתו. גם עתונו הציוני, שנחשב לראשון מסוגו באירופה, הופיע 26 שנה לפני הופעת הרצל, בשנת 1870. למרבה הצער, נאלץ נטונק להפסיק את פעילותו עקב מחלה קשה. על פי ידיעות שבכתב ועל פי המסופר, היו יהודי קושטא מתכנסים בבתי הכנסת להתפלל להחלמתו.

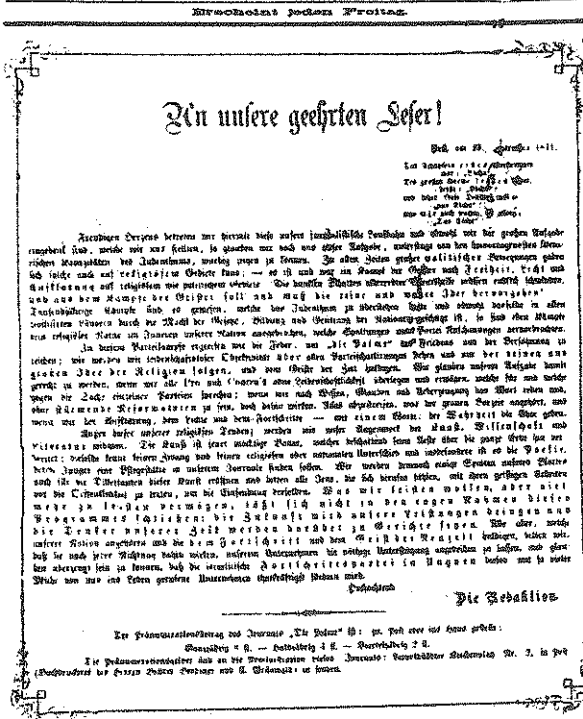
ארץ ישראל בלבנות גדולים וחשובים. הוא ביקר אצל הברון רוטשילד בפאריז, אצל מונטיפיורי בלונדון ונתקבל מספר פעמים על ידי השולטן בקושטא. על פי המסופר, היה השולטן שולח את רכבו אל אכסנייתו כדי להביאו אליו. הוא עיבד כתב זכרון (ממורנדרום), שהציג את תוכניתו לקבלת זיכיון מידי השולטן להקמת התיישבות יהודית בארץ. את כתב הזכרון הזה הפיץ בין בעלי ההשפעה באירופה. חשוב לציין. שכל זה

עתונים יהודיים בהונגריה

ה"גזאיש אנטיקלופד", שיצאה לאור באמריקה בראשית המאה ה-20 (1905), מציינת, שבשנת 1904 היו ברחבי העולם כאלף שבועונים ויחונם יהודיים "מציינים באיכותם" - בשפות עברית ויידיש, אנגלית, צרפתית, גרמנית, פולנית, רוסית, אוקראינית, הונגרית, ספרדית, לטינית, פורטוגזית, הולנדית, איטלקית, טורקית, ערבית, רומנית ובלגרית - מבלי לכלול ברשימה את היומנים היהודיים ואת ניצני העתונות הציונית בשפות השונות. ניסיונו, עד כמה שיכולנו, לגלות בדושימות הביבליוגרפית את עקבות העתונות היהודית בהונגריה בשפות השונות, ובעיקר בגרמנית והונגרית. נמנה פה את שמות העתונים, שמות עורכיהם ושנות הופעתם ומגמותיהם, בלי להתחייב על מוקדם ומאוחר:

16. **Jüdische Pester Zeitung**
גרמנית. הופיע 14 שנים, 1874-88. עורכים: מאיר רייס ומ. ארנסט. שבועון פוליטי וחברתי.
17. **Jüdischer Pester Lloyd**
גרמנית. הופיע שנה אחת - עורך: ג. רסואר. יומן המוקדש לשאלות הפוליטיות של יהודי הונגריה.
18. **Jüdischer Schulbote**
גרמנית. הופיע בשנים 6-1865. עתונו הראשון של נתן פישר לשאלות החינוך היהודי. פישר היה אחר כך מנהל ביה"ס התיכון היהודי לבנות בבודפשט.
19. **Jüdisches Volksblatt**
גרמנית. שבועון, שהופיע בשנים 3-1891. עורך: משה דורנבוש.
20. **Jüdisches Tageblatt**
גרמנית. הופיע ב"80-1878. עורכים: יוסף וולטון ומשה דורנבוש. יומן יהודי, נדפס בעיר פרשבורג, הנודעת כבוטסטלבה, בירת סלובקיה.
21. **Jüdisches Weltblatt**
גרמנית. הופיע ב"1901. עורכים: יוסף וולטון ומשה דורנבוש. שבועון.
22. **Magyar Rabbik**
הונגרית. ירחון שהופיע בשנים 8-1905 בעיר טרנובה. עורך: מאיר שטיין. תוכנו: לכסיקוגרפיה המכוונת לרבני הונגריה.
23. **Magyar Zsidó**
הונגרית. הופיע ב"70-1867. עורכים: אלכרט פרקש ויגמנד קראוס. בטאון של האורתודוקסים שנלחם על הפרדה בין מחקדמים חזרתיים. הופעתו התחדשה ב"1908, בעריכת יעקב גאבל ול. הרטשטיין, כשבועון רשמי של האורתודוקסיה בהונגריה.
24. **Magyar-zsidó Népiszkola**
הונגרית. הופיע ב"1891-1893. עורך: ל. ארדאי. הופיע בעיר גייטרא. נלחם על מעמדם של בתי הספר היסודיים של הקהילות היהודיות.
25. **Magyar Izrael**
הונגרית. התחיל להופיע ב"1908. בטאון ארגון רבני הונגריה הרפורמים.
26. **Magyar Izraelita**
הונגרית. הופיע ב"1861-1868. העורכים: הרב ל. רוקנשטיין, מ. מאאי, פאול טנצר. שבועון שנלחם על שיוויון ליהודים ודתם בין בדתות בהונגריה.
27. **Reform**
גרמנית. הופיע ב"1868-1869. עורכים: מ. שטרסמן ופ. יוספי. שבועון היהודית המתקדמת.
28. **Magyar Zsinagóga**
כתב-עת יהודי ראשון בהונגריה. הופיע ב"1847. עורך: ל. לב הופיע רק גליין אחד. מ"1899 ואילך שוב הופיע ככתב עת לפרשנות המקרא ולמחקר רבני והתקיים 20 שנה, בעריכת הרב יוסף לבוביץ.

1. **Der Jude**
גרמנית. הופיעו ממנו כמה גליונות בלבד, בשנת 1866. העורך: שמואל בטלחיים, ממיסדי ה"מזרח" העולמי.
2. **Der Ungarische Israelit**
גרמנית. הופיע ב"1874. לא ידוע שם עורכו.
3. **Der Ungarisch-jüdische Bote**
גרמנית. הופיע ב"1882. העורך יעקב גאבל, פעיל בעתונות האורתודוקסית. הופיעו רק כמה גליונות.
4. **Die Epoche**
גרמנית. הופיע שנתיים, 1882-1880. העורך: פיליפ שרייבר. נקרא "הבטאון המרכזי של יהודי הונגריה".
5. **Die Gegenwart**
גרמנית. הופיע ב"1867. העורך: מור קלני. "שבועון לבעיות יהודיות ופתרונן".
6. **Die Palme**
גרמנית. הופיע ב"1871. העורך: ד"ר ל. שטרנאו. "בטאון היהדות המתקדמת" לענייני אמונה, ספרות ומדע.
7. **Hitközségi Szemle**
הונגרית. הופיע במשך שנת 1910. עורך: ג. וייבורג. ירחון למידע על הקהילות היהודיות.
8. **Izr. Hitközségi Tisztviselők Lapja**
הונגרית. הופיע בשנים 7-1906. בטאון פקידים הקהילות.
9. **Izraelita Közlöny**
הונגרית. הופיע במשך שבע שנים, 1864-71. שבועון אינפורמטיבי.
10. **Izraelita Néplap**
הונגרית. הופיע ב"1868. "עתון העם" הישראלי. הופיעו שלושה גליונות בלבד.
11. **Izraelita Magyar Tanító**
הופיע ב"1866. "המורה היהודי-הונגרי", כתב-עת לפדגוגיה. הופיעו ג' חודשים בלבד.
12. **Izr. Tanügyi Ellenör**
הונגרית. הופיע ב"1890. עורך: שמואל דנגרי. שבועון המכוון למורי בתי הספר היהודיים.
13. **Izr. Tanügyi Értesítő**
הונגרית. הופיע מ"1875 ואילך ועד מלחמת העולם השנייה, במשך כ"70 שנה. העורך: אלעזר וליגמן. ירחון של ארגון המורים היהודיים. כלל מחקרים פדגוגיים, מידע על חינוך יהודי בארצות העולם וכן על החינוך הדתי.
14. **Israelitischer Neuigkeitsbote**
גרמנית. הופיע שנתיים: 1887-8. שבועון אינפורמטיבי על נושאים יהודיים.
15. **Jüdische Gemeinde und Schulzeitung**
גרמנית עם תוספת הונגרית. הופיע בשנים 4-1873. עורך: נתן פישר. כתב עת פדגוגי לבתי הספר היהודיים.

Peist. Erstausgabe "Die Palme" von 1871

"התמר" - "בטאון היהדות המתקדמת"

ליציבור היהודי, כשמפלצת עלילת הדם קמה לתחייה במדינה זו. הצורך להתגונן נגדה הוא שהוליד למעשה את העתון, שהיה בשתי שנותיו הראשונות עתון יומי. היתה זו עלילת הדם הגדולה שלפני האחרונה באירופה (האחרונה היתה ברוסיה והיא זכורה לפי שמו של הנאשם בה ומכונה "משפט בייליס"). בכפר הונגרי נעלמה נערה בת 14, והעלילו על יהודי הכפר שהם הקיזו את דמה לצרכים דתיים. העלילה הולידה פרעות, התנכלויות פיזיות ליהודים ברחבי המדינה והתעוררות אנטישמית עזה. עורכו ומיסדו של העתון, משה-מוריץ בוגדאני (BOGDÁNYI MORIC) נלחם בחירוף נפש נגד העלילה ומפיציה, פרסם כתבות נרחבות על המשפט ("המשפט הגדול", זה השם שנתן לספרו בעל שלושת הכרכים סיגורם של הנאשמים היהודים, המשפטן והסופר הלא יהודי קארול אטווש) ורתם לעתונו אנשי ציבור ורוח לא יהודים, שהתייצבו לימין הנאשמים מעוני הגוף והנפש. העתון טייע לא במעט להחזיר ליציבור היהודי את כח עמידתו והכרת כבודו העצמי בקרב דעת קהל שנשתכשה.

הרשימה שהובאה לעיל מעידה על המגמות והענפים הציבוריים, שהענות היהודית בהונגריה עסקה בהם והוקדשה להם. דרוש כמובן מחקר מעמיק יותר כדי לגלות את עקבות כל הניסיונות (הקיקיוניים והממשיים) ליצור עתונות יהודית בהונגריה. בנוסף, נזכיר כמה מוצרים עתונתיים יהודיים, שלא כללנו ברשימה הנ"ל, עקב ייחודם, או ייחוד העורכים. לפי הכרונולוגיה היה "המודע הישראלי" (IZRAELITA) (KÖZLÖNY) שהופעתו החלה ב-1864 והתמיד במשך שבע שנים, מהראשונים מסוגו, בעל אופי אינפורמטיבי כללי (ירחון ושבווען לסירוגין), שעסק בנושאים ובאירועים הקשורים ליציבור היהודי במדינה. שפתו היתה הונגרית וגם גרמנית כתוספת. גם עורכו, אדולף פנייוושי (FENYVESSY ADOLF) היה אדם מיוחד: שימש כראש משרד הקצרנים של הפרלמנט ההונגרי, ויחד עם זה היה מעורה ומעורב בחיי הציבוריות היהודית. ב-1868 עבר הבטאון לעריכתו של הנריק דויטש, המנהל הראשון של הסמינר למורים יהודים, שנוסד על ידי מרכז הקהילות הניאולוגיות (כך כונו הרפורמים בהונגריה).

מוזר הדבר, ששמו של הבטאון הראשון של היהדות החרדית בהונגריה היה: "יהודי הונגרי" (MAGYAR ZSIDÓ) - אבל מחציתו נדפסה בגרמנית. הוא החל להופיע בשנת 1867, השנה בה הוענקה האמנציפציה ליהודי ארץ זו. באותם ימים כונס הקונגרס הראשון של נציגי קהילות הונגריה, שנמשך שלושה חדשים. סופו היה, שהאורתו-דוקסים פרשו ממנו ופתחו במאבק ממושך להביא לכך שארגונם יוכר כארגון דתי נפרד, מאבק שהצליחו בו לבסוף. וכך קם הקרע - עליו נלחם העתון האמור - ביהדות הונגריה: איגוד הקהילות הניאולוגיות ("הקונגרסאיות") לחוד, ארגון קהילות הסטאטוס קוו (שלא הלך עם הניאולוגים וגם לא עם האורתודוקסים) לחוד, וקהילות החרדים לחוד. כשם שעתון כמו "יהודי הונגרי" תרם תרומה נכבדה לעיצוב פני היהדות החרדית בהונגריה, כך תרמו עתונים וכתבי עת אחרים לעיצוב פני היהדות הרפורמית. קונויקטורות פוליטיות וחברתיות השפיעו כמובן גם על עתונות זו, כמו על יהדות הונגריה בכלל. היו תקופות, שמבטאי ובטאוני דעת הקהל היהודית התלחבו מהונגרותם והיו יותר הונגרים מההונגרים. הריאקציה הלאומנית טפחה מדי פעם על פניהם ולימדה אותם שיעורים היסטוריים קשים. יחד עם זה, ניתן לקבוע, שכמה בטאונים יהודיים הפכו לחומת מגן לקיבוץ היהודי וטיפחו את תרבותו המיוחדת, את זיקתו לעמו ולערכיו המוסריים, להיסטוריה האוניברסלית של העם היהודי, לאוצרותיו העתיקים - ועשו לרוב את שליחותם בשפה ההונגרית, שפה בעלת כח אדיר של הטמעה, בהיותה שפה מבודדת של עם מבודד.

השבועון EGYENLŐSÉG (שיויון) נוסד ב-1882 והתקיים ברציפות עד 1938, כשסגר אותו השלטון הפאשיסטי. זה היה שבועון מתבולל. שהדגיש את העקרון, שיהודי הונגריה הם "הונגרים בני דת משה" ונבדלים מיתר ההונגרים רק כ"קונפסיה", בדת ולא בלאום. שמו עצמו מבטא את מגמתו: שיויון בכל, ללא הבדל בין הונגרי ליהודי-הונגרי. שבועון מרכזי זה של יהודי הונגריה בא לעולם בתקופה מרה וקשה

אחרי מותו של סבולצי ירש את מקומו בנו לאיוש, שגם לו היתה מלחמה עזה עם הלאומנות ההונגרית, בעיקר אחר מלחמת העולם הראשונה, בעת "הטירור הלבן" לו נפלו קרבן הרבה יהודים. הוא ניהל משפטים — וזכה בהם — נגד ראשי האנטישמנים, שהאשימו את היהודים בבגידה, משום שלטענתם לא השתתפו במלחמה ולא נתנו בה את קרבנם. לא היה זה בטאון של איש אחד — כפי שעלול להתקבל הרושם. מיטב הפוליטיקאים, אנשי הציבור והאינטלקטואלים היהודים השתתפו בו. אופי שונה היה לכתב העת "הצופה לארץ הגר" (MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE) — "הגר" נקראה הונגריה בספרות הרבנית. גם עתון זה התקיים למעלה משישים שנה, משנת 1884 ואילך; גליונו האחרון יצא

אחרי שהסערה עברה, סבר בוגדאני שתפקידו נסתיים ופנה לעסוק בעתונאות כללית, ביסדו עתון יומי בכודפשט. הבעלות והעריכה של העתון עברו לידי מיקשה סבולצי (SZABOLCSI MIKSA), שביסס את השבועון כבטאון מרכזי של היהדות הניאולוגית. העתון היה אנטי אורתודוקסי, אנטי ציוני, הטיף לנטילת שמות משפחה הונגריים ולהטפת הרבנים בהונגרית מעל במותיהם. רק גבול אחד לא עבר: הוא נמנע מלהטיף ישירות להתבוללות והדגיש תמיד את שותפות הגורל היהודי ואת ההמשכיות של ההיסטוריה היהודית. כך למשל פרסם בהמשכים את תולדות עם ישראל של גרץ.

השבועון זכה לפופולריות רבה, ובין קוראיו היו גם אורתודוקסים, מכיוון שעמד על רמה גבוהה והביא מידע על העולם היהודי לתפוצותיו.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

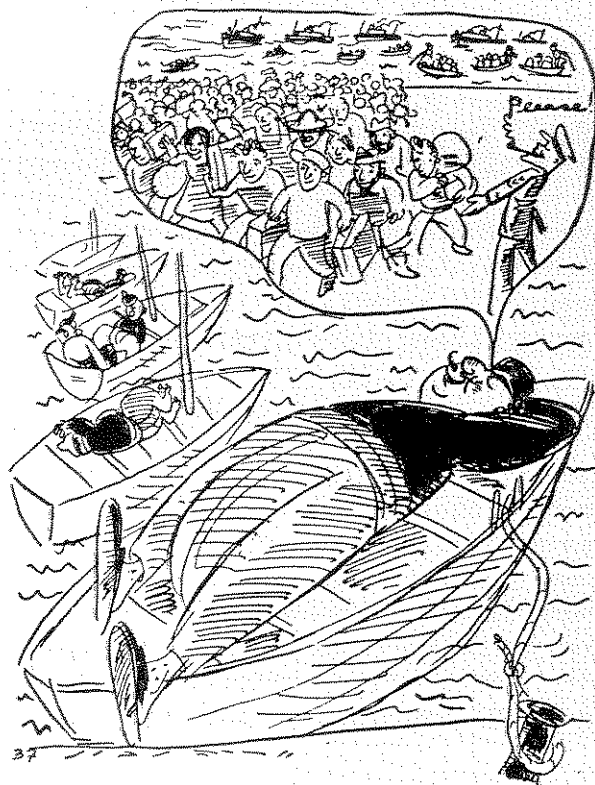
BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVTYONDÁJA.

1888.

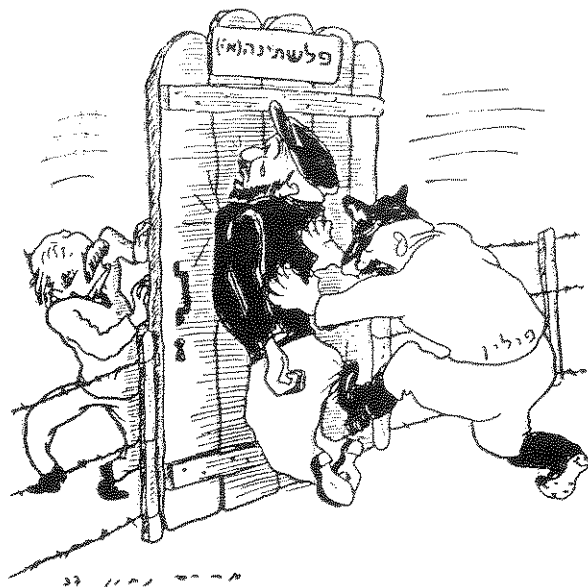
DR. FEUERSTEIN EMIL (TEL-AVIV): ARJE NAVON — PALESZTINA KARIKATURISTÁJA

Talán egy művészethez sem állott a áll a zsidóság olyan közeli, szoros kapcsolatban, mint a karikatúrához. Kettős ez a kapcsolat, *cselekvő és szenvedő*. Az utóbbi a régebbi keletű. A tizennegyedik, tizenötödik századtól majdnem napjainkig felmenőleg nem akadt a zsidó torzfigurájánál kedvencebb figurája ennek a művészetnek, melynek muzsája hosszú ideig szolgálója volt a festészetnek, színkeverője, palettahordozója. Csak a közelmúltban szűntek meg nevetni a zsidón, akinek ebben a körülményben van legnagyobb tragédiája kifejezve... A másik kapcsolat erősebb, ha újabb is. S ha kérdezzük, miért nyújtotta ki a zsidóság a kezét a művészetnek éppen e faja után, úgy kis töprengés után nem nehéz megtalálni a választ. Sokrétű és mélyen szántó e nép és e művészet között a hasonlóság. Avagy hogy ne keltette volna fel ez utóbbi széles zsidó rétegek maradandó érdeklődését, mikor benne humor iránti érzék kritikai képességgel, tehetséggel olyan pompásan egyesül. Hisz e két tulajdonság jellemük, benső éniük alapja, fundamentuma. Azonkívül az a bizonyos, a jelen iránt való különleges érzék, az úgynevezett hírhedt „*Wirklichkeits-sinn*“, melyet külső ellenségek annyiszor szemére hánytakvetettek a zsidóknak, kellett, hogy megkönnyítse az alakuló, még meg nem merevedett pillanatnyi események azonnali átélésének művészi kifejezését. A meglátás élessége, a kifejezés frappáns rövidege, a gondolat csipőssége, végül, de nem utoljára, az *öngúny* maga ellen fordított élete, mind olyan tulajdonságok, melyek megszerettették a zsidóval a *karikatúrát*. Az átélés mélysége, a megnyilvánuló igazság teljessége, a maró tragikum éles fájdalma, melyek művészi alkotásá teszik a karikatúrát, közelebb hozták e műfajt a zsidóhoz. S a fő, melyből az elnevezés származik, az olasz „*caricare*“, mely annyit jelent, mint *túlozni*, nem fejezi-e ki velős rövideggel jellemünk egyik fontos tulajdonságát. Nem él-e bennünk ama keleti könnyedség, mely gyakran túlszárnyal dolgok igazi lényé fölött, mert mi szeretünk

נמל יפו חולם

Jaffa kikötője álmodik. (Arje Navon karikatúrái.)

זה השער

„Ez a kapu.“ Kivülről Lengyelország taszítja a zsidót Palesztinába, a másik oldalon pedig az angol feszülő erővel zárva tartja a kaput.

egyszer kelleténél rózsaszínűbbre pingálni, másszor örvényes szomorú feketével mindent betakarni, ahogy éppen lelkiállapotunk kedve tartja, óh, mi szeretünk túljazott szellemünk sürgőségével túllőni a célon. Tegyük még hozzá, mily gyakran *fegyvere a gyengének az erős ellen a szellem*, gúnynak a nap hatalmása ellen röpitett hegyes nyila, mely leteríti, epe maró mérge, mely szétrágja. A feltörő nevetés bugyborékoló folyama, mely elborítja az e téren védetlen ellenséft, mert a zsidó ősidők óta az őtlet lépésével töldotta meg tokbarozsdásodott kardjának rövidegét, a zsidó két kézzel kapott a karikatúrán. Szellemiségének kedvére volt ez a műfaj, mely nagy akarással igyekezett a lényegtelent a lényegesről lefejtetni, pár durvának látszó, odavetettnek tűnő vonással a fontosat kiemelni, szerette az elmélyedést, a töprengő keresést, melynek gyér, mégis búsás eredménye a pár girbe-gurba vonal. Közel volt hozzá ez az elferdítés, mely éppen a jelentőset domborítja ki, tettzett neki e műfaj lapidáris rövidege, világossága, érthetősége, egyszerűsége, otthonos volt agyában a gondolat vilámként felcikkázó fénye, mely pillanat törtrésze alatt világit meg kis hibákat, nagy bűnöket, botlást, gyengeséget, vétket. Nagyszerűnek találta e művészi kifejezőmód sokrétűségét, mely fegyvernem volt, sőt annak egész arzenálja. Régi reminiscenciákat ébresztett e művészet benne, hisz általa prófétaként, többek fölé magasodva kedve szerint, etikai orgiákat ülve, erkölcsi, politikai, társadalmi hibákat, meglepetéseket ostorozhatott. Ezenfelül a karikatúrának éltető eleme volt mindig is a szabadság. Robert Macaire nem létezhet sajtószabadság nélkül. A véleménynyilvánítás

העתונות הציונית

העתון הציוני הראשון בהונגריה נוסד ב-1903 על ידי ארמין בוקור, בשם "עתון העם היהודי" (ZSIDÓ NÉPLAP) והופיע כדו שבועון. בעקבותיו בא השבועון "חיים יהודיים" (ZSIDÓ ÉLET), אף הוא בעריכת בוקור. בשנת 1909 נוסד הבטאון המרכזי של ההסתדרות הציונית בהונגריה בשם "צופה יהודי" (ZSIDÓ SZEMLE), בעריכת זיגמונד אלט. מ-1925 ועד סוף קיומו של העתון היה עורכו ד"ר יוסף שנפלד, שלא הסתפק בהפצת העיתון הציוני, אלא ניהל מערכה מדי שבוע בשבוע נגד המתבוללים והחרדים האנטי ציונים, שלפחות בחזית זו הם היו מאוחדים. עתונים ציוניים בשפה ההונגרית הופיעו גם בטרנסילבניה וגם בצ'כוסלובקיה — היומון "אוי קלט", השבועון "אוי אלט", שבועון נפוץ של תנועת המזרחי "עמנו" (NÉPÜNK), שבועון בשם "לנוער" (שם עברי, שפה הונגרית), דו שבועון לצעירי מזרחי "ורכנו" (UTUNK) שכותב טורים אלה היה עורכו, תוספת שבועית של "אוי קלט" לספרות ואמנות בשם "הארץ" (A FÖLD), בטאון ההסתדרות הציונית בטרנסילבניה בשם "זמננו" (KORUNK), ועוד. המוצר העתונאי-תרבותי המעולה ביותר בעל מגמה ציונית לאומית היה ירחונו של פרופ' יוסף פטאי, "עבר ועתיד" (MULT ÉS JÖVŐ), שהופיע ברציפות במשך 25 שנה בבודפשט מ-1910 ואילך.

★ ★ ★

הסקירה דלעיל הינה תמציתית ויכולה להוות מעין "קווים לדמותה" של העתונות היהודית בהונגריה, מראשיתה ועד ימי השואה. יש בה כדי לשפוך אור על עורכים, עתונאים ועתונים, ואולי היא תעודד מחקרים מקיפים יותר. כאלה כבר נעשו בעבר — כמו ספרו של נתנאל קצבורג, "כתבי עת עברים באונגריה", ומחקרו של י. יוסף כהן, "שבעים שנות כתבי עת תורניים בטרנסילבניה — תרל"ד-תש"ד" — ומן הראוי שייעשו גם בעתיד.

ב-1948. לרוב יצא בטאון זה מדי חודש, אך היו תקופות שגדפס כרבעון בלבד. כתב עת זה ביקש לערוך חריש עמוק בתוך הקיבוץ היהודי, שאותו התכוון לשרת. הוא נוסד בידי בנימין זאב באכרי-בכרך — שכבר הזכרנוהו — שהיה מהחוקרים החשובים במדעי היהדות. באכר שאף לתת בידי יהודים שותרי תרבות עמם כתב עת, המוקדש למדעי היהדות, למחקר, לפרשנות המקרא והתלמודים, לחקר השירה העברית והיהודית, לחקר תקופות היסטוריות קדומות ומאוחרות ולסקירת פעולתם של אישים יהודים.

הירחון שינה כיוון ומגמות, כשעבר ב-1891 לעריכתם של פרופ' יהודה ל. בלאו ופרנץ מאזי (BLAU LAJOS, MEZEI FERENC). טוריו ומדוריו נפתחו גם לנושאים אקטואליים, ממצאות חיי היהודים והקהילות, כמו הגנה על זכויות המיעוט היהודי, ענייני חינוך, עידוד הקמת מוסדות חינוך יהודיים מרכזיים, (בית מדרש לרבנים, שבלאו נעשה למנהלו וסמינרים לחינוך מורים ומורות יהודיים) הדיווח על המתרחש בקהילות היהודיות בעולם. היה זה עתון יהודי לכל דבר ששיקף את דמותה, חייה ושאיפותיה של היהדות הלא-אורתודוקסית בהונגריה. פרופ' בלאו שימש, לסירוגין, כעורך כתב עת במשך חמישים שנה.

מ-1911 ואילך צורפה לעתון תוספת, בשפה העברית, בשם "יבנה". עורכו לא הסתפק בכך, אלא פרסם בנפרד, בצד כתב העת ההונגרי גם כתב עת בעברית בשם "הצופה לחכמת ישראל". היה בכך משום מעשה מדיני, כדי שהירחון העברי ישמש צינור לחוקרים ואנשי מדע בכל רחבי העולם היהודי משני עברי האוקיינוס. בלאו שיתף בעריכה גם את פרופ' מ. גוטמן, ד"ר צדוק הושי (HEVESI) — הרב הכולל של קהילות בודפשט הניאולוגיות), את הרב ד"ר מ. קליין, מחבר ביבליוגרפיה מגניזת קאהיר ולבסוף את פרופ' לוינגר, שגם הוא היה מנהל בית מדרש לרבנים. כמעט בכל גליון הופיע דיווח מגני יורק או לונדון, מווארשה או מברלין. וגם מירושלים, מעטו של לזר גרינהוט, שהיה המנהל החינוכי של בית היתומים בעיר. סוג זה של מידע היקנה לעתון מידה מסוימת של עתונאות חרישה.